

ЗЛАМ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ: ІСТОРИЧНИЙ ТА АСИМІЛЯЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Ольга Погрібняк

BREAKING THE MENTALITY OF UKRAINIANS IN THE 20th – EARLY 21st CENTURY: HISTORICAL AND ASSIMILATIVE CONTEXT

Olha Pohribniak

The evolution of the nation's mentality is a complex interplay of historical events, societal transformations, and cultural assimilation. The 20th century brought about a series of changes that left an indelible mark on the collective psyche of its people. Navigating through the tumultuous historical landscape of the 20th and early 21st centuries becomes exceptionally important in studying the nuances of fractures in the mentality of Ukrainians. This scientific article aims to delve into the aspects of mental transformations that took place among Ukrainians during this period, shedding light on both historical and assimilation factors that contributed to the evolution and distortion of the Ukrainian worldview.

The historical context encompasses a list of events, from the tumultuous first decades of the 20th century, marked by wars and revolutions, to the complex socio-political landscape of the post-Soviet era. Simultaneously, assimilation processes, whether globalization, external cultural influences, internal transformations, wars, or genocide, add impetus to the formation of the Ukrainian mentality. By carefully studying these two components, the goal is to uncover the nuances of changes, challenges, and resilience embedded in the mental profile of Ukrainians, offering a comprehensive understanding of the factors shaping their worldview.

In the quest to unravel the complexities associated with the mental transformation of Ukrainians, this article seeks to provide a scientific investigation rooted in historical analysis and assimilation frameworks. Through a detailed examination of key events and cultural dynamics, it is important to contribute to a broader discourse on the evolution of national mentalities, fostering a deeper understanding of the Ukrainian experience in the 20th and early 21st centuries.

In this context, it is crucial to consider individual stories and testimonies preserved in personal archives, such as the archive of O. S. Pohribniak. These sources provide an opportunity to trace significant sociocultural changes in the young generation of the 21st century.

Keywords: mentality, genetic memory, consciousness, ethnology, transformations.

Велика частина українців не може звільнитися від вже ліквідованого радянського ладу. Ізолюваність радянської людини, формування радянської людини без почуття громадянства, розкуркулення, репресивна політика, винищення еліти мають вплив не лише на очевидців трагічних подій, а і на наступні покоління, що впливає як на економічну складову, так і на психологічну. Українська свідомість довгий період часу переживала екзистенційну кризу – стан тривоги, психологічний дискомфорт, під впливом чого були сформовані негативні звички, такі як: низька здатність приймати індивідуальні рішення, жага до особистого виживання, принцип «аби гірше не було», комплекс меншовартості. Попри активні процеси відторгнення впливу колонізатора, процеси декомунізації та всебічне висвітлення – зміна зовнішньої форми не передбачає зміни психопатичного стану. Неодноразово респонденти вказували, що, розуміючи злочини влади, їх старші члени родини згадували радянське минуле як осередок стабільності: ілюзія миру, безплатні послуги, житло тощо. Основою джерельної бази даного дослідження є 12 інтерв'ю та

146 анкет, зібрані автором під час польової етнографічної роботи. Під час написання було розроблено питальники направлені на опитування респондентів, що безпосередньо є українцями, проживають на території України та чиї предки тим чи іншим чином постраждали від радянської тоталітарної системи та її впливу на світогляд етносу. Метою опитування було виявити у респондентів наявність усіх ознак зламу ментальності нації, що передається поколіннями.

74% опитаних визнають вплив історичних подій ХХ століття на собі в повсякденні (Анкетування 2023). У ході опитування увага акцентувалась не на психологічних проблемах, а на речах, що перетворилися у звичку.

Однією з найбільш розповсюджених звичок є відкладати кращі речі на потім (Анкетування 2023). Це явище зберігається в опитуваних і дотепер, і 92% опитуваних вказали, що відчували це на собі (Анкетування 2023). Така думка стосується не лише матеріальних речей, а й дій, вчинків (Рябчук 2023): респонденти неодноразово вказують, що чекають кращі часи, щоб відпочити, працювати й, кінець кінцем, жити. Поруч з цим домінує думка, що не можна викидати речі, бо вони можуть знадобитися в майбутньому, навіть якщо ці речі вже не потрібні або не придатні для вжитку (Анкетування 2023). Таке явище можна прирівняти до скупості, але насправді в українців сформований страх втратити останнє, присутнє бажання накопичення, що часто супроводжується бажанням приховати накопичене (Анкетування 2023).

Ще одним кліше, що було проявом людського страху – «а що скажуть люди?» (Анкетування 2023). ХХ століття – час, коли в європейському світі формувалися засади індивідуалізму, коли людина не була залежною від громади, у той час, як в країнах планової економіки дотепер побутує стійке переконання, що думка колективу набагато важливіша, аніж власні потреби. Люди обмежують себе, тому що бояться людського осуду, і при цьому самі стають учасниками масового цькування: «намагання бути в усьому кращою і створювати образ «хорошої дівчинки» (через оточення, яке у мене було в підлітковому віці), засудження оригінальності, спроби нав'язати неіснуюче поняття моралі» (Анкетування 2023). Жити як усі – «об'єднати всіх людей під штучним ярликом «Homo Sovietikus» в рамках 15 республік» (Анкетування 2023) – є типовим явищем і сьогодні. Ще однією нав'язаною ідеєю є пережиток традиційності родини, який зберігся виключно у постколоніальних країнах та закритих громадах: «Це такі ярлики, маркери типу успішної людини» (Петрик 2023).

Поруч з сімейними цінностями активно крокують розповсюджені гендерні стереотипи (Петрик 2023): «мужики не плачуть», «жінщина повинна рожать» (Анкетування 2023) тощо. Окрім цього гостро постає теза, що «в Радянському Союзі сексу не було», проте він був в традиційній українській культурі і викорінений саме радянською системою.

Частина респондентів вказувала про певний страх телефонних дзвінків (Марусич 2023). Насправді він досить поширений серед молоді, особливо якщо телефонують незнайомі номери, – це теж атавізм тоталітарних часів, підсвідомий прояв зламу свідомості.

Варто зазначити, що Україна, як і багато країн колишнього Радянського Союзу, до сьогодні має вплив радянського минулого на формування звичок та страхів своїх громадян. Цей вплив проявляється як в культурі, так і в менталітеті населення. Однією зі звичок, тотожних вище, є страх висловлювати свою думку. Це пов'язано з тим, що в радянському суспільстві критика влади була каральною та могла мати серйозні наслідки для людини. Ще однією звичкою, яка формувалася за радянської доби, є потреба, щоб усе було «по-старому». Це стосується як виробництва, так і побуту. Багато людей досі вважають, що звичайні речі повинні виглядати та працювати так, як і десятиліття тому. Це може спричинити незручності та перешкоди в економічному розвитку країни. Одним з головних страхів, які формувалися в українському суспільстві за радянських часів, був страх перед незнайомцями та іноземцями. Такий страх був обґрунтований різними політичними кампаніями, які спрямовувалися на формування українського національного ідентитету та пропагували ідею російського народу як «братнього». Це призвело до відчуження від інших народів та культур, що досі проявляється в певних формах націоналізму та ксенофобії.

Ще одним страхом, який залишився в українському суспільстві, є страх перед владою та корупцією. У радянському суспільстві влада була недоступною для звичайних громадян, а корупція була повсюдною. Це призвело до того, що досі багато людей не довіряють владі, мають страх перед корупцією, але частково толерують її, виправдовуючись безвихіддю перед загальною системою.

Окрім цього, радянське минуле залишило свій відбиток на менталітеті українців у багатьох інших аспектах. Наприклад, багато людей досі вірять у «чудодійну» силу ліків та народної медицини, що дало поштовх для розвитку псевдонаукових методів лікування. Також радянське виховання, яке базувалося на ідеї колективізму, призвело до формування звички звертатися до групи з питаннями, які можуть бути вирішені самостійно.

Популярною є теза щодо ролі генетичної пам'яті у свідомості українського народу. Варто зауважити, що генетична пам'ять – це лише гіпотетична форма пам'яті, що кодується у генах і передається від покоління до покоління. Певні дослідження доводять, що генетичної пам'яті, як фізіологічного явища, не існує (Linás 2001, р. 190–191). Карл Юнг стверджував, що генетична пам'ять є проявом колективного несвідомого, коли одна річ, дія повторюється одним поколінням і відповідно передається несвідома необхідність робити це наступним поколінням (Jung 1959, р. 154). Існують і інші поняття, котрі варто розглянути в контексті етнопсихологічного дослідження української свідомості. До прикладу, поняття «колективної пам'яті» – це певний спосіб збереження важливої інформації, без чого існувати суспільство не може (Jung 1959, р. 154). Колективна пам'ять виявляється в фольклорі, важливих для історії місцях, родинному дереві тощо. Колективна пам'ять досить гостро та емпатично розвинута в опитаних респондентів, проте її в жодному разі не можна назвати джерелом формування етнопсихологічних аспектів. Скоріше, вона виступає причиною для усвідомлення історичних подій, в тому числі і трагічних (Анкетування 2023).

Поняття «колективної травми» є найбільш сприятливим та доречним, якщо ми розглядаємо зміни в національній свідомості українців. Під впливом трагічних подій ХХ століття в українців відбулася трансгенераційна травма, на формування якої вплинуло багато чинників, що будуть викладені в наступних абзацах. Серед опитаних в дитинстві домінував пріоритет матеріальному становищу, як зараз, у той самий час емоційне становище дітей, родини іноді ставиться на другорядний план (Анкетування 2023). Це прояв колективної травми через війну, явище дефіциту та часу кризи 90-х років ХХ століття.

Проте, безумовно, найбільше на формування української ментальності вплинув Голодомор. Геноцид українського народу зламав традиційність укладу життя аграрного суспільства, що сформували специфіку національного характеру. Це проявилось в проблемах переїдання, накопичення їжі, поширення розладів харчової поведінки, компульсивні прояви (Анкетування 2023) тощо. Форма передачі страху голоду має характер спадання: людина, що пережила Голодомор, виявляє манеру виховання наступного покоління так, наче загроза повторного терору очікується ще. Наступне покоління має схильність до тривоги, емпатії, що своєю чергою призводить до імпульсивних переїдань та харчових розладів. Наступне покоління має звичку накопичення їжі в екстремальних ситуаціях, через що можуть загострюватись дефіцит товару (Рябчук 2023). Сучасне покоління належить до третьої групи, а отже – наслідки Голодомору і на сьогодні позначились на колективній свідомості українців. Колективна травма може бути вирішена, але для цього її потрібно проговорювати (Vomba 2013, р. 41–48). Голодомор довгий період часу був темою «табу», і розмови про нього могли бути поширені лише в локальних сімейних колах під острахом розповсюдження інформації. Покоління початку ХХІ століття – перше, починаючи з епіцентру трагедії, хто у процесі формування та становлення відкрито, активно та відверто може говорити про Голодомор, а головне – визнавати його геноцидом та причиною психологічного травмування цілого покоління. Варто зауважити, що допомоги у подоланні колективної травми потребують не лише постраждалі, а і їх нащадки до четвертого покоління (Holman & Silver 2011, р. 483–490).

Поточне дослідження показало, що величезного впливу на формування страху голоду мало кілька факторів, що впливало на слабше або сильніше виявлення психологічної травми. Перший фактор – проінформованість. У ході збору польових матеріалів виявилось, що ті респонденти, які розпитували про події геноциду у своїх родичів, мають більше проблем з харчуванням, аніж ті, хто не виявляв цікавості щодо цієї події. Тобто страх голоду виникає не внаслідок генетичної пам'яті, а в першу чергу через виховання та цінності родини. Другим фактором, що відіграв надважливу роль, можна назвати стать опитаних респондентів. Жінки виявились більш емпатичними та схильними до ознак колективної травми, у той час як чоловіки показали меншу. Безумовно, наявність гендерної відмінності у сприйнятті змін ментальності потребує більшого дослідження, проте можна припустити, що на таку реакцію впливає материнський інстинкт у жертв Голодомору, що був викликаний штучною відсутністю пролактину у матерів, які не могли вигодувати свою дитину. Цей фактор напряму пов'язаний з першим – нав'язування в суспільстві думки, що жінка всю увагу має приділяти лише дітям, надмірно опікати їх та слідувати образу «берегині» всупереч власним інтересам (Анкетування 2023). Третій фактор – регіональність. Безумовно, у представники регіонів, що не зазнали впливу Голодомору, є відсутнім культ їжі, що навіть викликає здивування у тих, чії предки геноцид пережили (Погрібняк 2023). Проте респонденти з Заходу України виявляють кращу усвідомленість і розуміння трагедії, зазнавши меншого зламу світосприйняття (Анкетування 2023).

Отже, у підсумку варто зазначити, що генетична пам'ять є недоведеним науковим явищем, а отже – не може виступати доказом її впливу на українську націю. Проте, більш доречно вживати у цьому відношенні термін «колективна травма», що виявляється на психологічному рівні жертв трагедії й наступних поколінь. Колективна травма – це травматичний досвід, який переживається не окремою особою, а групою людей. Вона може виникати внаслідок воєн, катастроф, масових репресій та інших подій, які мають великий вплив на суспільство. Колективна травма може спричинити тривожність, депресію, посттравматичний стресовий розлад та інші психічні порушення. Голодомор став колективною травмою для українців, яка відчувається й досі. Він мав далекосяжні наслідки для української культури та ідентичності, а також вплинув на психологічний стан народу. Дослідження показують, що Голодомор залишив слід на психіці тих, хто пережив його безпосередньо, а також на наступні покоління.

Список джерел та літератури

- BOMBA, J., 2013, Psychodynamic groups as used to work through collective trauma memory. Archives of Psychiatry and Psychotherapy, 15(3): 41–48.
- HOLMAN, E. A., & SILVER, R. C., 2011, Health status and health care utilization following collective trauma: A 3-year national study of the 9/11 terrorist attacks in the United States. Social Science and Medicine, 73, 483–490.
- JUNG, CARL GUSTAV, 1959, The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton University Press.
- LLINÁS, RODOLFO R. (Rodolfo Riascos), 2001, I of the vortex: from neurons to self (1st ed). Cambridge, Mass.: MIT Press, 190–191.
- Анкетування, 2023, Погрібняк О. С. Особистий архів. Погрібняк О. С.
- МАРУСИЧ, Д. (2000 р. н.), 2023, Інтерв'ю від 22.04.2023, м. Львів. Записано Погрібняк О. Особистий архів Погрібняк О. С.
- ПЕТРИК, М. (2001 р. н.), 2023, Інтерв'ю від 21.04.2023, м. Кам'янське. Записано Погрібняк О. Особистий архів Погрібняк О. С.
- ПОГРІБНЯК, О. (2001 р. н.), 2023, Інтерв'ю від 21.04.2023, м. Київ. Записано Погрібняк О. Особистий архів Погрібняк О. С.
- РЯБЧУК, Т. (1999 р. н.), 2023, Інтерв'ю від 15.04.2023, м. Нетішин. Записано Погрібняк О. Особистий архів Погрібняк О. С.

References

- Anketuvannia, 2023, Osobystyi arkhiv Pohribniak O. S. [Personal archive of Pohribniak O. S.]. [In Ukrainian].
- BOMBA, J., 2013, Psychodynamic groups as used to work through collective trauma memory. Archives of Psychiatry and Psychotherapy, 15(3), 41–48. [In English].
- HOLMAN, E. A., & SILVER, R. C., 2011, Health status and health care utilization following collective trauma: A 3-year national study of the 9/11 terrorist attacks in the United States. Social Science and Medicine, 73, 483–490. [In English].
- JUNG, CARL GUSTAV, 1959, The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton University Press. [In English].
- LLINÁS, RODOLFO R. (Rodolfo Riascos), 2001, I of the vortex: from neurons to self (1st ed). Cambridge, Mass.: MIT Press, 190–191. [In English].
- MARUSYCH, D. (born 2000), 2023, Zapysano Pohribniak O. Interviu vid 22.04.2023, m. Lviv. Osobystyi arkhiv Pohribniak O. [Personal archive of Pohribniak O. S.]. [In Ukrainian].
- PETRYK, M. (born 2001), 2023, Zapysano Pohribniak O. Interviu vid 21.04.2023, m. Kamianske. Osobystyi arkhiv Pohribniak O. S. [Personal archive of Pohribniak O. S.]. [In Ukrainian].
- POHRIBNIAK, O. (born 2001), 2023, Zapysano Pohribniak O. Interviu vid 21.04.2023, m. Kyiv. Osobystyi arkhiv Pohribniak O. S. [Personal archive of Pohribniak O. S.]. [In Ukrainian].
- RIABCHUK, T. (born 1999), 2023, Zapysano Pohribniak O. Interviu vid 15.04.2023, m. Netishyn. Osobystyi arkhiv Pohribniak O. S. [Personal archive of Pohribniak O. S.]. [In Ukrainian].

Злам ментальності українців у ХХ – на початку ХХІ століть: історичний та асиміляційний контекст

Еволюція менталітету нації – це складна взаємодія історичних подій, суспільних трансформацій та культурної асиміляції. ХХ століття приніс низку змін, які залишили невичерпний слід у колективній психіці її людей. Переходячи через бурхливий історичний ландшафт ХХ – початку ХХІ століть, стає надзвичайно важливим вивчення нюансів розколів у менталітеті українців. Ця наукова стаття прагне зануритися в аспекти ментальних перетворень, які відбувалися українцями впродовж цього періоду, проливаючи світло як на історичні, так і на асиміляційні чинники, що сприяли еволюції та спотворенню українського світогляду.

Історичний контекст охоплює перелік подій – від бурхливих перших десятиліть ХХ століття, ознаменованих війнами та революціями, до складного соціально-політичного ландшафту пострадянської ери. Одночасно асиміляційні процеси, чи то глобалізація, зовнішні культурні впливи, внутрішні трансформації, війни, геноцид додають поштовх до формування українського менталітету. Ретельно вивчаючи ці дві складові, на меті постає питання розкрити нюанси змін, виклики та стійкість, закладені в ментальному обличчі українців, пропонуючи комплексне розуміння чинників, що формують їх світогляд.

У пошуках розгадки складнощів, пов'язаних із ментальною трансформацією українців, ця стаття прагне забезпечити наукове дослідження, корінь якого в історичному аналізі та асиміляційних рамках. Шляхом детального вивчення ключових подій та культурних динамік, важливо зробити свій внесок у ширший дискурс щодо еволюції національних менталітетів, сприяючи глибшому розумінню українського досвіду у ХХ і на початку ХХІ століть.

У цьому контексті важливо розглядати індивідуальні історії та свідчення, що зберігаються у особистих архівах, таких як архів Погрібняк О. С. Ці джерела надають можливість відстежувати великі соціокультурні зміни молодого покоління ХХІ століття.

Ключові слова: ментальність, генетична пам'ять, свідомість, етнологія, трансформації.

Olha Pohribniak, M. A. in History, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ольга Погрібняк, магістерка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3834-7647>

Received: 09.01.2024

Advance Access Published: April, 2024